

CHRISTIANE BRENNER, „Zwischen Ost und West“. Tschechische politische Diskuse 1945–1948,

München 2009, Oldenburg Verlag (Veröffentlichungen des Collegium Carolinum 118), 554 s.

ISBN 978-3-486-59149-1

To, že období let 1945–1948 představuje jedno z klíčových pro porozumění následnému vývoji ve 20. století, a to nejen domácímu, dnes již není možné přehlížet, jakkoli se jeho jednotlivá hodnocení mohou rozcházet. Šlo o dobu politických, ekonomických, sociálních i kulturních změn, jimiž řada věcí definitivně skončila, a zároveň jiné započaly působit, kdy se všechno jakoby připravovalo, ale vlastně nic se nevyřešilo.

Snahy napravovat a kompenzovat (odsun sudetských Němců, norimberský proces), vznik nových celosvětových institucí (Organizace spojených národů, přijetí Deklarace lidských práv), počínající dekolonializace apod. doprovázel po určitou dobu poměrně zřetelný celoevropský nástup levicově orientovaných politických programů, nesený nadějemi na sociální změny, jak se s tím setkáme v tehdejších úvahách o „nové demokracii“, o přicházející sociální spravedlnosti, o svobodě a emancipaci, a také v iluzích o socialismu a Sovětském svazu, vzbuzených v průběhu války.

Znárodňování tehdy nebylo středoevropsky omezeným jevem. Stabilizovaly se generačně odlišné hodnotové hierarchie, radikalizovala se životní očekávání, oslabovaly kontinuity a tradice. Kritické hlasy menšiny intelektuálů (ať už ve světě, jako tomu bylo v případě Friedricha von Hayek, Karla R. Poppera či Artura Koestlera, případně domácí, jak nás o nich zpravuje důležitá antologie Milana Drápaly *Na ztracené vartě Západu*) byly přehlíženy nebo podceňovány. Podrobnější kritická analýza shod a podobností poválečných diskurzů v evropské komparaci ale zatím chybí.

V domácím prostředí v oné době poválečné euforie a nového počátku vznikla řada mobilizačních a integračních politických hesel, od volání „Již nikdy hospodářskou krizi, už nikdy Mnichov“ (a s ním spojené požadavky politické a hospodářské reorientace státu na Sovětský svaz), přes známé Benešovo tvrzení, že „kapitalismus se bude socializovat a socialismus demokratizovat“, až po iluze vlastní světodéjnosti skryté v koncepci „mostu mezi Východem a Západem“. V jejich hluku utichaly první poválečné „varovné signály“, jako byla „sovětská

intervence proti České národní radě, přivlastnění českého uranu, odpudivé praktiky na Podkarpatské Ukrajině“ apod.¹

Změny sociální struktury československé společnosti, k nimž došlo v důsledku války a okupace, předválečných a poválečných migrací, odsunu sudetských Němců, potrestání kolaborantů či doosidlování pohraničí, byly silnějším faktorem diskontinuity s první republikou, než se na první pohled může zdát. K tomu paralelní politický a sociální vzestup nových skupin obyvatelstva doprovázely proměny starých institucí a vznik nových (Národní fronta, lidová demokracie), marginalizace potenciálních odpůrců (zákaz agrární a posléze Demokratické strany), nástup nových sociálních aktérů a zejména utváření a prosazování nových poválečných mentalit, méně liberálních a demokratických, a naopak více sociálně a nacionálně radikálních.²

To vše je možné zmínit jako nejširší folii pro historickou analýzu utváření veřejných diskurzů oné doby v knize editorky mnichovské *Bohémie* Christiane Brennerové „*Mezi Východem a Západem*“. *České politické diskurzy 1945–1948*.

Schopnost identifikace problémů, stejně jako autorčiny pečlivé, poučené a metodologicky propracované výklady si zaslouží pozornost ve více ohledech. Nejen jako přiblížení určité *osově doby* (K. Jaspers), která na dlouhou dobu „otočila“ vývoj, případně jako analýza důvodů, proč se československým komunistům v únoru 1948 podařilo s takovou lehkostí uchopit moc, ale třeba také jako případová studie o příčinách vzniku, o mechanismech prosazování a způsobech nadvlády

1 K tomu srov. JAN KŘEN, *Rok 1945 – mezník a jakýž?*, in: Československo na rozhraní dvou epoch nesvobody, (edd.) Zdeňka Kokošková, Jiří Kocian, Stanislav Kokoška, Praha 2005, s. 309–319, zde s. 315.

2 Mentální proměnu, ke které v průběhu války a na jejím konci docházelo s ohledem na možnost obnovy prvorepublikových poměrů, zřetelně vyjádřil evangelický teolog J. L. Hromádka v jednom ze svých poválečných přídavků v knize *Don Quijote české filosofie. Emanuel Rádl 1873–1942*, Praha 1947, původně vydané v roce 1943 v USA: „Často jsem se za války tázával, jak Peroutka a lidé jeho duševní stavby rozumějí podstatě druhé světové katastrofy. [...] Válka a z ní vyvěrající revoluce hluboce otrásla typem liberalismu,“ který ztělesňoval, a „jakási nostalgie mne jímala, kdykoli jsem myslil na Karla Čapka, Ferd. Peroutku a jejich druhy, kdykoli jsem myslel na typ, který reprezentovali. Zdálo se mi, že s epochou, která odešla v roce 1938, odešlo také kus jejich bytostné podstaty. Myslenková a citová stavba jejich typu bude stát v nové porevoluční době jaksi bez pevných základů. Jejich životní filosofie – leda by se změnila ve svých podstatných zásadách – nebude se cítit doma ve víru poválečného světa, uprostřed nových kolektivních sil, které se povalí našimi kraji. A oni sami se budou cítit jako cizinci, i když svým rozumem pochopí, že se musíme nějak moudře a kladně zařídít pod střechou socialistického státu. Budou uslechtilé a moudře radit, jak se uvarovat mravních škod, jak zachraňovat lidství (...) ale bude jim patrně scházet životní radost.“ (s. 79–80).

určitých politických, sociálních a ekonomických idejí, a také politických, sociálních a ekonomických iluzí.

Pět obširných a materiálově bohatých kapitol (*Druhá světová válka a řád společnosti; Hranice národa; Pobraní; Mezi Východem a Západem; Krize lidové demokracie*) identifikuje a centralizuje hlavní problémy, které se stávaly předmětem dobových diskurzů, analyzuje pravidla, která jim vládla, i způsob argumentace jejich mluvčích (Z. Nejedlý, V. Černý, F. Peroutka, G. Bareš, V. Kopecký a mnoho dalších).

Autorce se podařilo zaujmout pozici, ze které se poměrně zřetelně ukazuje otevřenost vývoje událostí, nehotovost většiny programů, jejich pragmatické dimenze i věčný falibismus, neurčitost vyjednávacích pravidel i navrhovaných řešení, včetně kontrafaktických úvah o nerealizovaných, „v určité době však diskutovaných alternativ, které v rámci interpretačních dějin, zaměřených na politický souboj, upadly do zapomnění“ (s. 467).

Východiskem pro rozkrytí souvislostí mezi poválečným vývojem, politickým systémem a veřejným diskurzem oné doby je silná teze, že v Československé „lidové demokracii“ oněch let si zdaleka nekonkurovaly dva diametrálně protikladné koncepty utváření společnosti a politiky (levicový a pravicový, resp. demokratický a totalitární), ale že naopak šlo o podobně založeno programovou představu (a v řadě aspektů příbuznou snahu), sdílenou většinou tehdejších českých politických a kulturních elit. Autorka to dokazuje na rozsáhlém materiálu dobové žurnalistiky, na politických, publicistických i sociálně vědních textech a také na tehdejší krásné literatuře.

Jde o důležité zpochybnění tradovaných přesvědčení, že tříleté období mezi koncem války a únorovým převratem bylo nevyrovnaným bojem mezi demokracií, navazující na první republiku, a mezi v zásadě importovaným totalitarismem, případně výsledkem asymetrie mezi snahou o obnovu demokratických institucí a jinam směřujícími nedemokratickými mentalitami.

To pro autorku samozřejmě neznamená, že by něco podobného nehrálo svou roli. Mnohem důležitější však pro ni je zachycení a výklad vznikajícího sociálně politického *dispozitivu* (Michel Foucault) této situace, ve kterém se setkávaly subjektivní přání a skupinové zájmy s objektivními možnostmi poválečné skutečnosti. Prezident Beneš tento dispozitiv, který byl zpočátku základem konsenzu, vyjádřil ve svých „čtyřech bodech“: národní stát, spolupráce Čechů a Slováků, změna stranického systému a změna systému hospodářství (s. 68). Zvláštní, jednotlivými politickými stranami nesené a jejich tradicemi kolorované dobové diskurzy, které se na této základně utvořily, umožňovaly sdílet obecná přesvědčení, akceptovat změny institucí a přistupovat na radikalizaci situace. Odlišovaly se sice v jednotlivostech, různými akcenty a zejména časováním. Jejich nejdů-

ležitejším společným rysem ale bylo zdánlivě přirozené a voláním po jednotě stvrzované propojování nacionalistické a komunistické argumentace.

Prěsvědčení, že forma lidové demokracie přinese své silnější ukotvení v lidu prostřednictvím sociální spravedlnosti (s. 469), že politickou a hospodářskou, veřejnou i kulturní sféru osvobozené republiky je třeba uspořádat novým způsobem, a sice v distanci k předválečnému období (zejména odstraněním všeho, co údajně usnadnilo zničení první republiky nacistickým Německem a co způsobovalo její sociální konflikty), nepochybně vznikala v obou táborech už v době exilu (o některých změnách se v něm dokonce neodvratně rozhodlo). Jak ale autorka ukazuje, nevidělo se a zamlčovalo se přitom, do jaké míry něco podobného bude podkopávat „vládu práva“, výklad a aplikaci norem, případně i fungování institucionálních mechanismů, o které se opíralo dosavadní působení demokratických stran (s. 71).

V zásadě vágní představy o poválečných změnách („nová demokracie“ komunistů, „demokracie zitrka“ Eduarda Beneše apod.) však mohly vzbuzovat iluze (což bylo asi stejně důležité) o rámcové jednotě směřování, o možnostech spolupráce i partnerském dojednávání podoby konkrétních opatření, a spontánně šly vstříc obecné touze většiny veřejnosti po změně. Jak autorka ukazuje, možnosti projektu „lidové demokracie“ se z tohoto hlediska mohly zdát dlouhodobě otevřené (s. 94-95).

V knize předložená analýza prvků jednotlivých diskurzů může sloužit jako model metodologické plodnosti historické diskurzivní analýzy vůbec, která vyloučením tradičního hlediska, sledujícího napětí mezi subjektem a objektem politických změn, umožnila odhalovat nečekané propojení idejí, aktérů i reality, včetně možných proměn jejich funkcí. Zároveň pak umožňuje takové porozumění situaci, ve které se veřejné projevy samy o sobě „stávají plnohodnotnou součástí dění a diskurz pomáhá konstruovat skutečnost“ (s. 467).

Na rozdíl třeba od knihy Alexeje Kusáka *Kultura a politika v Československu 1945–1956*, zabývající se kulturní politikou po válce, kterou je možné vnímat jako pendant k posuzované práci Christiane Brennerové, jsou u ní poválečné veřejné diskurzy ukazovány jako aktivní živel, který jednotlivcům a skupinám napomáhal rozumět současnosti, orientoval jejich jednání, napovídal, co není dovoleno, případně co rozbíjí jednotu a může být „nebezpečné“, a který mimo jiné napomáhal, aby se z blízké i vzdálené doby do přítomnosti transportovaly určité zjednodušující reprezentace národního života (husité, lidové tradice, národní obrození apod.), ať už z důvodů legitimizačních, nebo integračních, vždy ale spojující dimenze národní a sociální. Nebylo náhodou, že se husitství v oné době dovolával právě tak Zdeněk Nejedlý, jako Jan Masaryk.

V proměnách historického diskurzu Christiane Brennerová odhaluje vnitřní dynamiku, a to jak celkové situace, tak veřejného mínění a také skutečného

postavení jednotlivých stran, a upozorňuje na meze a možnosti vyjednávacích politických pozic. Nejde jen o to, že iniciativy obou hlavních proudů tehdejší české politiky neměly stejnou intenzitu a že vstup do poválečného diskurzu, který se o stávající situaci i budoucnosti republiky utvářel, nebyl pro všechny aktéry stejný. Vyjednávání o konsenzu bylo od počátku podrobeno požadavku politické jednoty, čímž formy poválečného diskurzu dokonce dostávaly represivní charakter: diskurz vylučoval ty, kteří se mu nemohli nebo nechtěli přizpůsobit, a ty, kteří na něj přistoupili, zavazoval svou dynamikou. Kromě toho byl značně abstraktní. Autorka přesvědčivě ukazuje, do jaké míry vágnost systémové debaty ve volební soutěži oslabovala národní socialisty i lidovce, kteří s ohledem na celkový program sociálního a hospodářského přerozdělení nebyli s to vyložit specifika svých požadavků (s. 200). V těchto pasážích se autorčiny výklady zároveň stávají případovou studií o vzniku, utváření a instrumentalizačním potenciálu konkrétního *hegemoniálního diskurzu* (Norman Fairclough) z let 1945–1948, manipulativně omezujícího konceptuálně sdělitelné, znemožňujícího zásadnější kritiku i diskusi alternativ a především limitujícího možnost distance od prosazovaných opatření.

Christiane Brennerová ve svých analýzách poválečných českých diskurzů nabídla zajímavý a původní pohled na přelomové období moderních československých dějin. Bylo by jistě vhodné, kdyby se některé z domácích nakladatelství ujalo vydání překladu. Její kniha za to rozhodně stojí.

Miloš Havelka